

Alguns aspectes del medi físic en l'ordenació comarcal

Vicent ORTELLS CHABRERA

*Professor Titular d'Anàlisi Geogràfica Regional
al Col·legi Universitari de Castelló
Universitat de València*

En un paisatge integrador i cohesionat com el que pretén reunir una comarca, el medi físic és condicionant bàsic i caracteritzador. Superats antics determinismes, fins i tot el que parlava de comarca natural, pensem que no es pot oblidar la conformació física del territori per gaudir d'una bona ordenació. En aquest cas analitzem la divisió comarcal de Catalunya aplicada per la Generalitat el 1936 i la que proposà **L'Estructura econòmica del País Valencià** (1970) que és la més utilitzada, tot i que no n'hi ha cap d'oficial. A més, les comarques de Catalunya Nord, Andorra, la franja oriental i les Illes Balears.

S'analitzen dos aspectes concrets. La toponímia comarcal, en especial la que fa referència al medi físic i en segon lloc l'arranjament de les comarques en grans regions morfoestructurals.

Principals referents de la toponímia comarcal

La divisió comarcal no és qüestió de noms, tot i que també és clara la importància d'utilitzar una denominació correcta amb la que s'identifique la població. Tal vegada són els referents físics els que millor s'accepten per tothom. Els rius i les distintes formes del relleu suposen el gros dels noms comarcals.

Taula I

Principals referents de la toponímia comarcal

El Relleu: Vall d'Aran, Valls d'Andorra, Vallespir, la Garrotxa, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Llitera, Alt Penedès, Baix Penedès, Conca de Barberà, Terra Alta, Montsià, Els Ports, Plana Alta, Plana Baixa, Racó d'Ademús, Serrans, Foia de Bunyol, Plana d'Utiel, Vall de Cofrents, Canal de Navarrès, La Costera, Conca de la Safor, Marina Septentrional, Marina Meridional, Menorca, Mallorca Septentrional, Mallorca Occidental, Mallorca Oriental.

Els Rius: Conflent, Pallars Sobirà, Pallars Jussà, Alta Ribagorça, Baixa Ribagorça, Segrià, Baix Cinca, Anoia, Baix Llobregat, Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Ebre, Matarranya, Alt Millars, Alt Palància, Ribera Alta, Ribera Baixa, Alt Vinalopó, Valls del Vinalopó, Vinalopó Mitjà, Baix Vinalopó, Baix Segura.

Ciutats Actuals: Ripollès, Berguedà, Gironès, Solsonès, Barcelonès, Tarragonès, Alcoià, Alacantí, Eivissa.

Ciutats Històriques: Rosselló, Alt Empordà, Baix Empordà, Osona.

Agràries: Garraf?, Alt Camp, Baix Camp, Camp de Morvedre, Camp de Túria, Horta.

Llinatges: Fenolleda, Alta Cerdanya, Baixa Cerdanya, Alt Urgell, Bages, Urgell.

Jurisdiccions: Priorat, Baix Maestrat, Alt Maestrat, Alcatén, Comtat.

Vegetació: Selva, Noguera, Garrigues

El relleu, i concretament la variada geomorfologia dels Països Catalans representa el primer referent en la toponímia comarcal (30,36%). Les valls del Pirineu, com Aran, Andorra, Vallespir o la Vall de Cofrents al País Valencià. El Vallès defineix l'abundància d'aquestes formes i, probablement contraposat, el Penedès, com a lloc de moltes penyes. Depressions tancades com la Conca de Barberà o la Foia de Bunyol, mentre que els camins passen per la Costera o Els Ports. Comarques com la Plana Baixa, els Serrans o el Montsià, no necessiten de cap més presentació per als seus paratges. També la proximitat de la mar es recorda en comarques com la Marina o el Maresme. Més concisa és la Terra Alta i més complexa la Garrotxa, que pot referir-se al terreny aspriu i desigual de la comarca d'Olot. En quant a les Illes, en Mallorca i Menorca és la seua extensió la que origina el nom.

Els rius, des de l'Ebre fins al modest Matarranya, tenen una participació fonamental en l'estructuració del nostre espai, especialment al País Valencià, i així ho recorden els noms de 21 comarques (25% del total) de distinta manera. En algun cas és la conca alta o baixa (Alt Millars, Baix Llobregat); el propi riu sense més (Segrià, Anoia) o les terres immediates, com la Ribera del Xúquer i l'Ebre. Menys explícit és el Conflent, indicatiu de la confluència de les valls comarcals en el riu Tet.

Un topònim molt utilitzat arreu d'Europa per a definir alguns pobles, comarques o regions és la Selva, com la comarca gironina, on encara el bosc s'escampa pel 70% de la

seua superfície. També les Garrigues sembla recordar la màquia de garric i arçot, vegetació dominant no fa massa temps.

Figura 1
Toponimia comarcal

En conjunt, el 65 % de les nostres comarques reben noms relacionats directament o indirectament amb el medi físic. També tenen un lligam clar amb la naturalesa les comarques que dèiem agràries pel seu topònim: Alt i Baix Camp, Camp de Morvedre o l'Horta. Totes posen en comú una important explotació agrícola i es localitzen en el litoral central, el territori més apte, i això referma la seua relació amb el medi natural.

Les ciutats han conformat les seves pròpies comarques al llarg de la història. En algun cas foren colònies comercials de l'antiguitat, com Empúries per a l'Empordà o la localitat de Ruscino a la desembocadura de la Tet, per al Rosselló. També la comarca d'Osona prengué el nom romà d'Ausa, com es deia la ciutat de Vic. Tarragona i Eivissa conserven el seu rang, bé que en jurisdiccions diferents. En altres casos, la jerarquia capital és l'articuladora del territori: el Gironès, el Barcelonès, l'Alcoià, l'Alacantí.

Antigues demarcacions han donat lloc a comarques actuals amb límits més o menys iguals: el Priorat, territori del Convent de Scala Dei; l'extens Maestrat pertanyent a l'Ordre Militar de Montesa i fragmentat avui en vàries comarques, o molt més reduït en el cas de la Tinença del monestir de Benifassà, subcomarca del Baix Maestrat. També el Comtat conserva un nom històric. Aquesta jurisdicció ha donat lloc a algunes comarques catalanes que tingueren en els «pagus» romans el seus orígens, tot i que han pres altres noms després. Cal destacar que aquestes comarques se situen al centre i sud dels PPCC, en terres de conquesta, i aquest fet ha estat decisiu en la seua configuració posterior. Un cas paregut és el de les comarques conegudes per nom d'antics pobles o llinatges, com Urgell que evolucionà del pre-romà Urtx, Bages i Fenolleda. La Cerdanya pren nom dels «Ceretanis», antic poble pirinenc. En aquesta ocasió, contràriament al que hem vist en les comarques de jurisdicció, són noms molt antics inclús desapareguts. Totes elles s'ubiquen en la regió pirinenca, la més aïllada i amb arrels històriques més profundes.

Les grans regions del relleu en la divisió comarcal als Països Catalans

Seguint les grans unitats del relleu als Països Catalans hem agrupat les comarques en 6 regions: **Pirineu axial; Serres i conques del Prepirineu; Depressió Central Catalana; Serralades, conques i altiplans interiors; Serres i corredors prelitorals i Planes litorals.** Com a unitats regionals es diferencien el Pirineu i Prepirineu, la Depressió Central Catalana i amb un lligam natural enllacen de nord a sud les serres, passadissos i planes litorals.

Taula II

Distribució de les comarques per grans regions del relleu

Pirineu axial: Vall d'Aran, Pallars Sobirà, Valls d'Andorra, Baixa Cerdanya, Alta Cerdanya, Conflent, Fenolleda, Vallespir, Garrotxa.

Serres i conques del Prepirineu: Alta Ribagorça, Baixa Ribagorça, Pallars Jussà, Alt Urgell, Solsonès, Berguedà.

Depressió Central Catalana: Baix Cinca, Segrià, Garrigues, Urgell, Segarra, Noguera, Llitera.

Serralades, conques i altiplans interiors: Osona, Bages, Anoia, Conca de Barberà, Alt Camp, Priorat, Ribera d'Ebre, Terra Alta, Matarranya, Ports, Alt Maestrat, Alcatén, Alt Millars, Alt Palància, Racó, Serrans, Plana d'Utiel, Vall de Cofrents.

Serres i corredors prelitorals: Gironès, Selva, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Alt Penedès, Baix Maestrat, Plana Alta, Camp de Túria, Foia de Bunyol, Canal de Navarrès, Costera, Vall d'Albaida, Comtat, Alcoià, Alt Vinalopó, Valls del Vinalopó, Vinalopó Mitjà.

Planes litorals: Rosselló, Alt Empordà, Baix Empordà, Maresme, Barcelonès, Baix Llobregat, Garraf, Baix Penedès, Tarragonès, Baix Camp, Baix Ebre, Montsià, Plana Baixa, Camp de Morvedre, Horta, Ribera Alta, Ribera Baixa, Safor, Marina Septentrional, Marina Meridional, Alacantí, Baix Vinalopó, Baix Segura.

L'agrupament es realitza per característiques dominants i per tant no excloents. Algunes comarques participen de dues regions, en especial les pròximes al mar, amb planes, serres i corredors: Baix Maestrat, Penedès...

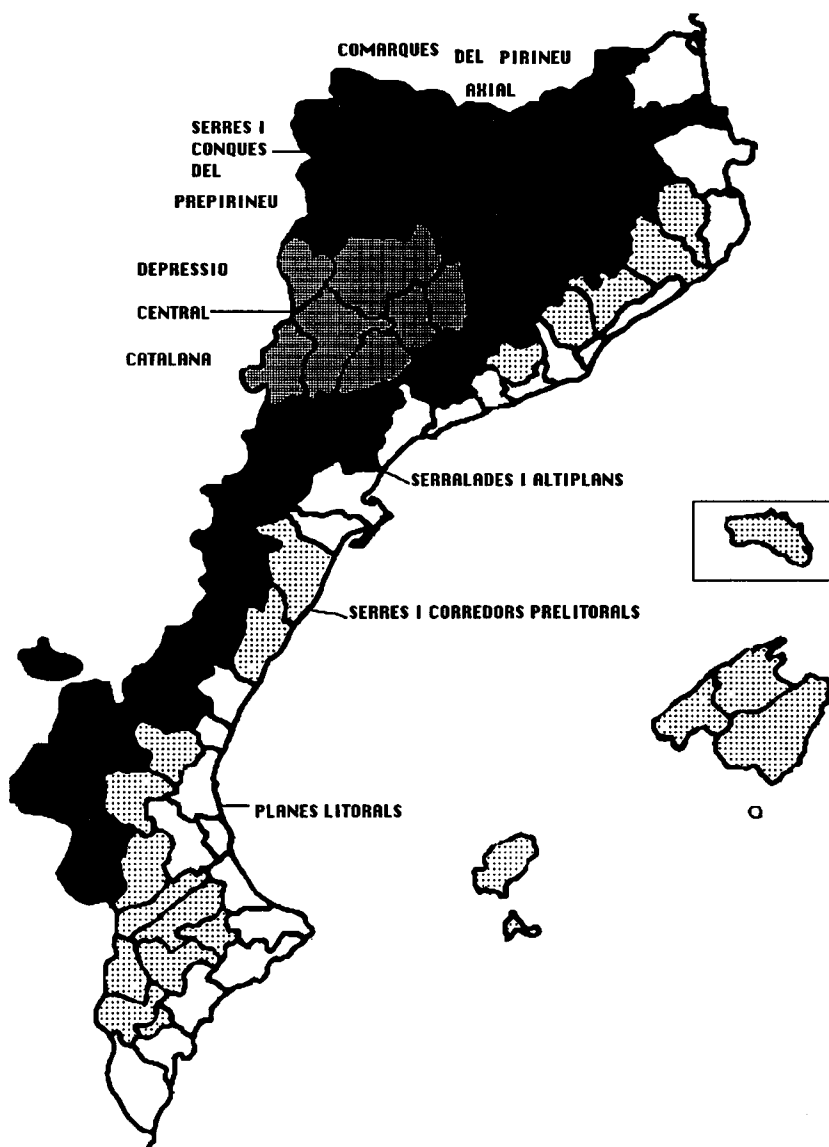
El **Pirineu axial** és, de bon tros, la regió més cohesionada pel seu relleu. La base física de totes les comarques són les valls que afaïçonen les muntanyes. La Garona, la Valira, el Segre i la Tet, entre d'altres, han modelat unes comarques d'alta muntanya, amb uns trets físics ben definits. Al **Prepirineu**, continuen essent les valls les aglutinadores de l'espai, però, aquest es fragmenta molt més degut a les serralades exteriors i a les conques intramontanes.

La unitat física és palesa en la **Depressió Central Catalana**, inclosa en la més extensa de l'Ebre. En el Baix Cinca són característics els canals fluvials que el riu ha modelat en un paisatge on l'aridesa contrasta amb les hortes. La resta és dominada per la plana terciària de Lleida. Un sistema de falles dona pas a la Serralada Prelitoral per orient.

Les **Serralades, conques i altiplans interiors** conformen un divers i allargat bastió que marca la transició amb el litoral. Des de la comarca d'Osona fins a l'Alt Millars es combinen les serres, conques tancades, corredors, taules i altiplans. La tectònica catalànide continua per terres de Castelló fins a confondre-se amb la direcció Ibèrica, més clara al sud del Millars. Pels Serrans s'enllaça amb els altiplans de la «meseta», principal domini a la Plana d'Utiel-Requena. La forma triangular del Principat ha condicionat el paper de transició de la Serralada Prelitoral entre el país interior d'altres muntanyes i extenses depressions i el litoral de corredors, serres i planúries costeres. Osona, Bages i Anoia semblen les marques més clares. Al sud, la Terra Alta i el Matarranya es fusionen amb els Ports de Morella, territori de plataformes i moles. Al País Valencià, estes comarques són el bastiment perifèric, on l'ermà social és major. El pas al litoral el trobem en les parts baixes o en els corredors prelitorals.

La configuració costera i les serres més o menys en paral·lel han construït un paisatge de Serres i Corredors Prelitorals per on passen els camins més importants, des de sempre. Del Vinalopó al Gironès, entre 10 i 50 Km. del mar, s'estenen passadissos naturals que han facilitat enormement les comunicacions.

Figura 2
Distribució comarcal per grans regions del relleu

La major part de la població es concentra en l'espai més fragmentat, a les Planes Litorals, reposades en serres interiors que les tanquen, amples com l'Horta o més constrenyides per la muntanya, com el Garraf. Val a dir que des de l'Empordà al Baix Segura, a salt de cavall trobem planúries en glacis o subsidència que des de la façana mediterrània es recolzen en les muntanyes. Rius autòctons o de fora han dipositat solades quaternàries de gran fertilitat. L'aprofitament agrari és general en totes elles. La comunicació immediata al mar no és tan fàcil perquè les muntanyes es precipiten al mar separant distintes unitats.

Darrerament, la insularitat és un factor físic suficient per a ordenar un espai, especialment quan les *Illes* són de tamany reduït, com ara Eivissa i Menorca per baix dels 700 km². El cas de Mallorca és més complexe per la seua major extensió. Rosselló reconeix cinc unitats: muntanya, raiguer, pla, llevant i migjorn. La divisió actual es fonamenta en els mercats agrícoles i partits judicials, tot i que el pes de «ciutat» sembla molt fort en tota l'illa.

Cloenda: Importància de les bases físiques en l'ordenament comarcal

Recapitulant el que hem vist fins ara es pot concloure que el medi físic no ha perdut importància com a base i instrument comarcalitzador. Alguns problemes actuals en demarcacions comarcals o provincials es deuen a que el medi físic no s'ha respectat en l'ordenació. Quelcom semblant passa amb les divisions municipals que condicionen al temps les comarcals. La divisió analitzada és millorable i en el cas valencià es poden trobar els espais més adients, oblidant-se de separacions lingüístiques que donen lloc a aberracions comarcals com el Vinalopó Mitjà. Factors físics, econòmics, històrics, culturals, etc... degudament complementats uns amb els altres deuen ser el model a seguir. Nosaltres recordarem ara quins aspectes del medi físic poden ajudar a cohesionar una comarca.

— El nom identifica els habitants amb la seua comarca. Hem comprovat com quasi 2/3 dels topònims fan referència al medi físic i això crea consciència cívica de viure en un espai determinat.

— Per una bona protecció ambiental dels indrets més necessitats —on també ho estan les seues gents—, és necessari no barrejar sense sentit els components físics, a més de buscar-ne l'equilibri ecològic amb el model d'assentament humà.

— En determinades zones podria gaudir d'interès una ordenació supracomarcal seguint paràmetres d'unitat física: alta muntanya, depressió central, corredors, serralades.

Tot i que l'home adapta continuament el medi físic als seus interessos, amb independència de l'anàlisi teòrica, és ben segur que a mig i llarg termini els beneficis d'un ordenament amb bases físiques coherents tindrà la reciprocitat que ara es trenca freqüentment.

Bibliografia

- ESPINÀS, J.M. (1978): *Les comarques del Principat*, Blume, Barcelona, 240 pp.
ORTELLS CHABRERA, V. (1991): *El medio físico en la construcción de los núcleos castellonenses*, Diputació de Castello, (en premsa).
VILA, P. (1979): *La divisió territorial de Catalunya*, Curial, Barcelona, 2a edició, 336 pp.
VV.AA. (1977): *La divisió territorial de Catalunya*, Seix-Barral, Barcelona, 124 pp.
VV.AA. (1970): *Lestructura econòmica del País Valencià*, L'Estel, València, 2 vols.
VV.AA.: *Diccionari Català, Valencià, Balear*, Ed. Moll, 10 vols.